

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: O tekstach zalecających w postylli Marcina Białobrzieskiego

Author: : Anna Sitkova

Citation style: Sitkova Anna. (2015). O tekstach zalecających w postylli Marcina Białobrzieskiego. W: M. Jarczykova, B. Mazurkova, M. Marcinkowska-Malara (red.), "Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej" (S. 131-142). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Anna Sitkowa

Uniwersytet Śląski w Katowicach

O tekstach zalecających w postylli Marcina Białobrzeskiego

W 1581 roku Drukarnię Łazarzową opuściła *Postilla orthodoxa...*, najbardziej znaczące z pisarskich dokonań Marcina Białobrzeskiego (ok. 1530–1586), biskupa kamienieckiego i opata cystersów w Mogile. Autor – obecnie raczej zapominany twórca prac teologicznych oraz kaznodziejskich – jednał przychylność dla dzieła (złożonego z dwóch części oddzielnie paginowanych) już w sformułowaniu tytułowym. Czytamy w nim bowiem, że rocznik kazań „ściśle wierny doktrynie”, zawierający *wykład świętych Ewangelij niedzielnych i świąt uroczystych przez cały rok z Pisma Świętego i z doktorów Kościoła powszechnego z wielką pracą zebrany*, został przez Białobrzeskiego *ku nauce wiernych chrześcijańskich ludzi z pilnością napisany*¹. *Postilla orthodoxa...*, która wychodziła na „światło” już po opublikowaniu przez Jakuba Wujka *Postylli katolickiej...* „większej” (1573–1575) i *Postylli mniejszej...* (1579–1580), miała poszerzyć ówczesną ofertę wydawniczą w zakresie katolickiej książki homiletycznej. I choć nie zyskała szerszej recepcji, to jednak znane dziś egzemplarze zbioru kazań Białobrzeskiego przynoszą świadectwo usilnych starań, podjętych zarówno przez twórcę, jak i zapewne przez typografa, których celem było skuteczne zareklamowanie książki oraz zyskanie uznania dla erudycji, pracowitości i talentu jej autora².

¹ M. BIAŁOBRZESKI: *Postilla orthodoxa, to jest wykład świętych Ewangelij niedzielnych i świąt uroczystych przez cały rok... z Pisma Świętego i z doktorów Kościoła powszechnego z wielką pracą zebrany i ku nauce wiernych chrześcijańskich ludzi z pilnością napisany*. Cz. 1: *Od adwentu do Wielkiejnocy*. Kraków 1581. Wszystkie podkreślenia – A.S.

² Znane dziś egzemplarze dzieła *Postilla orthodoxa...* reprezentują różne warianty edycji. Zob. na przykład egzemplarze opisane w wydawnictwie: *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI*. Z materiałów rejestacyjnych zebranych zespołowo pod kierunkiem K. ZATHEYA oprac. M. BOHONOS. Wrocław

Biskup kamieniecki pierwszą część postylli opatrzył łacińską dedykacją, skierowaną do króla Stefana Batorego. W przypisaniu, które poprzedzał drzeworyt z portretem władcy, kaznodzieja zaakcentował znaczenie słowa drukowanego w zwalczaniu reformacji oraz w umacnianiu wiary. Wyraził również wdzięczność dla monarchy – niezłomnego obrońcy i krzewiciela katolicyzmu – za to, że wyniósł go do godności biskupiej³, *ipso facto* senatorskiej. Marcin z Białobrzegów, zdaniem Włodzimierza Budki, zaskarbił sobie zaufanie i łaskę króla gorącym powitaniem, jakie zgotował mu w klasztorze mogińskim w kwietniu 1576 roku. Stefan Batory zatrzymał się wówczas u cystersów przed uroczystym wjazdem do Krakowa⁴. Dodajmy, iż laudację króla zawierał także, zamieszczony pod jego wizerunkiem, utwór *In effigiem serenissimi ac bellicosissimi principis Stephani I, divina favente clementia Poloniae Regis et Magni Ducis Lituaniae, etc. felicissimi, Andreae Tricesii epigramma*⁵.

Na literacką ramę wydawniczą postylli Białobrzeskiego złożył się jeszcze łaciński wiersz na herb biskupa wileńskiego Jerzego Radziwiłła (na odwrocie karty tytułowej drugiej części postylli⁶) oraz teksty zalecające. Te ostatnie mogą budzić zainteresowanie zarówno z uwagi na chronologię ich umieszczenia w zbiorze, jak i ze względu na osoby autorów.

1965, s. 50–51 (poz. 156); *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*. T. 1: A–Ł. Red. M. MALICKI, E. ZWINOGRODZKA. Oprac. M. GOŁUSZKA [et al.]. Kraków 1992, s. 85–86 (poz. 188); *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. T. 2: B. Cz. 1: *Babrius–Biblia*. Oprac. T. KOMENDER, H. MIECZKOWSKA. Warszawa 1998, s. 222–223 (poz. 951).

³ Stefan Batory mianował Białobrzeskiego biskupem kamienieckim 3 listopada 1576 roku, natomiast prowinę opat mogiński otrzymał 19 lipca 1587 roku. Zob. P. NITECKI: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*. Przedmowa H. GULBINOWICZ. Warszawa 2000, s. 30.

⁴ Zob. W. BUDKA: *Białobrzesci Marcin*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 2. Kraków 1936, s. 14–15. W latach późniejszych biskup kamieniecki „należał do zaufanych króla”. W 1583 roku Stefan Batory wysłał Białobrzeskiego na pogrzeb swego brata Krzysztofa, wojewody siedmiogrodzkiego. Biskup kamieniecki przywiózł do Polski córkę zmarłego, Gryzeldę, by potem udzielić jej i Janowi Zamoyskiemu ślubu w katedrze wawelskiej w dniu 12 czerwca 1583 roku (ibidem).

⁵ Zob. egzemplarz Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. cim. 8061: M. BIAŁOBRZESKI: *Postilla orthodoxa...* Cz. 1, karta tytułowa *verso*. Tłumaczenie tego utworu (*Epigram na portret najjaśniejszego i najmeźniejszego księcia Stefana I, z Bożej łaski najszczęśliwszego króla Polski i wielkiego księcia Litwy*) oraz innych tekstów Trzecieckiego zamieszczonych w postylli Białobrzeskiego zob. A. TRZECIESKI: *Dzieła wszystkie*. T. 1: *Carmina. Wiersze łacińskie*. Oprac., przeł. i wstępem poprzedził J. KRÓKOWSKI. Wrocław 1958, s. 451–455. Przekłady utworów Trzecieckiego cytowane są według tej edycji.

⁶ Zob. egzemplarz Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. cim. 8061: M. BIAŁOBRZESKI: *Postilla orthodoxa...* Cz. 2, karta tytułowa *verso*.

Karol Estreicher w *Bibliografii polskiej* opisał egzemplarz edycji⁷, w której postyllę „zalecały” polskie rymy Białobrzeskiego, zamieszczone symetrycznie na końcu każdej części zbioru oraz dwa łacińskie teksty autorstwa Andrzeja Trzecieckiego, usytuowane na początku drugiej części. Wyposażoną w ten sposób postyllę Białobrzeskiego określa się obecnie jako warianty: A (część pierwsza) i A₁ (część druga)⁸.

Spod pióra Trzecieckiego, działacza reformacyjnego, tłumacza, wydawcy i poety, który z tak „szczególnym upodobaniem oddawał się reklamowaniu innych”, że pozostawione przez niego *carmina minora* przynoszą „modelowe niemal cechy poezji zalecającej”⁹, wyszły utwory sławiące intelektualne przewagi opata mogińskiego i biskupa kamienieckiego. Portret twórcy postylli, „mniej udany”¹⁰ od portretu Batorego, komentował łaciński wiersz: *In effigiem reverendissimi in Christo patris, domini Martini Bialobresii, Dei gratia Camenecensis antistitis et abbatis Clarae Tumbae Andreae Tricesii epigramma* – Epigram na portret przewielebnego ojca w Chrystusie, pana Marcina Białobrzeskiego, z Bożej łaski biskupa kamienieckiego i opata Mogiły:

Kiedy Marcin Białobrzęski jako biskup ziemi kamienieckiej słowem bożym karmił swe owce, takie miał oblicze. Ducha jego nawet Apellesa, gdyby żył, mistrzowska ręka nie zdołałaby namalować¹¹.

A. Trzeciecki: *Epigram na portret... Marcina Białobrzeskiego...*, s. 450–451

W drugim łacińskim epigramacie: *Aliud de operibus eiusdem in lucem editis – Inny o jego dziełach wydanych drukiem* (s. 452–453), przedstawił „pomniki [...] talentu” Marcina z Białobrzegów, przekazując potomności swoistą „bibliografię” jego prac. Trzeciecki, który współpracował z kamienieckim biskupem od 1577 roku – na użytek jego dzieła *Orthodoxa confessio de uno Deo* napisał wówczas wiersz na herb Jana Zamoyskiego (s. 444–445) – wymienił tytuły utworów opata

⁷ Zob. K. ESTREICHER: *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 2 (13). Kraków 1894, s. 6–7.

⁸ Zob. *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...*, s. 222.

⁹ E. SARNOWSKA-TEMERIUŚ: *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku*. W: E. SARNOWSKA-TEMERIUŚ, T. KOSTKIEWICZOWA: *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*. Wrocław 1990, s. 138–139.

¹⁰ *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1983, s. 87.

¹¹ Na temat okolicznościowych utworów Trzecieckiego oraz wierszy Białobrzeskiego zob. A. SITKOWA: *Utwory wierszowane w katolickich zbiorach kazań z przełomu XVI i XVII wieku*. W: *Dzieło literackie i książka w kulturze. Studia i szkice ofiarowane Profesor Renardzie Ociecek w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Red. naukowa I. OPAK, przy współudziale B. MAZURKOWEJ. Katowice 2002, s. 397–400.

mogilskiego, w tym wydawaną właśnie postyllę¹². Zestawianie w laudacyjnych celach wykazu publikacji autora imprymowanej księgi spotykamy wówczas nierzadko, choć głównie w biogramach, listach dedykacyjnych czy w kazaniach pogrzebowych¹³. Trzeciecki nie ograniczył się jedynie do wymienienia tytułów. Oceniał formę i zawartość dzieł włodarza diecezji kamienieckiej, recenzując je – rzecz jasna – jako „uczone”, „wybornie i metodycznie napisane”, by w zakończeniu skonstatować:

Przeto kto korzysta z jego prac, winien raz po raz wołać: „Żyj wiecznie, Marcinie”, i błagać Chrystusa, żeby więcej jemu podobnych miała nasza ojczyzna w świętym stanie biskupim.

A. Trzeciecki: *Inny o jego dziełach wydanych drukiem*, s. 453

Przychyłość dla swej książki usiłował jednak także sam Białobrzeski we wspomnianych już – acz chropawych – rymach, usytuowanych w zakończeniu pierwszej i drugiej części postylli. Pierwszą część, obejmującą pięćset czternaście stron, wieńczył wiersz *Do łaskawego Czytelnika*¹⁴, do którego – spłacając trybut konwencji afektowanej skromności – kaznodzieja włączył wątki obecne w adresach do zoila i odwołując się do symboliki pszczoły¹⁵, wprowadził wy-nurzenia autobiograficzne, zwieńczone prośbą o Bożą łaskę:

Proszę cię, nie miej za złe, jeśli w tym wykładzie
Nie wszystkiego wyszukasz, co w doktorach najdzie.
Z wielkiej części, ilem mógł, z nichen tu wybierał,
Jako pszczoła miód z kwiatków, takem to z nich zbierał.
I być było po temu, nie me zdrowie chore,
Czytałby był, temu wierz, wykładanie spore.
Ale kiedym to pisał, dość wielkie boleści
Z podagry i z chiragry cierpiałem ciężkości.

¹² Zob. „A kiedy później spojrzysz na ogromne tomy *Postylli*, niechybnie zawołasz: «Nie na próżno żył ten ojciec». Znajdziesz tu bowiem dobre ziarno ze wszystkich autorów, którzy traktują o tym przedmiocie” (A. TRZECIECKI: *Dzieła wszystkie*. T. 1..., s. 453).

¹³ Zob. A. SITKOWA: *List dedykacyjny jako źródło informacji bibliograficznych* (XVI–XVII w.). W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. T. 1: (Stulecia XV–XVII). Red. P. BOREK, M. OLMA. Kraków 2011, s. 316, 324.

¹⁴ M. BIAŁOBRZESKI: *Do łaskawego Czytelnika*. W: IDEM: *Postilla orthodoxa...* Cz. 1, s. [515].

¹⁵ Zob. D.C. MALESZYŃSKI: *Pszczoła – „archipoeta” (teoria mimesis w dawnej metaforze)*. W: *Mimesis w literaturze, kulturze i sztuce*. Red. Z. MITOSEK. Warszawa 1992, s. 273–307; przedruk: IDEM: *Człowiek w tekście. Formy istnienia według literatury staropolskiej*. Poznań 2002, s. 47–72; zob. również J. DOMAŃSKI: *O dwu znaczeniach metafory pszczoły*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1997, T. 42, s. 57–72.

[...]

Przyjmij wdzięcznie, mój miły, jako od chorego,

Tobie wszego dobrego, na wszem życzliwego.

A ciebie, Chryste, proszę przez twe umęczenie,

Niech znam na moim zdrowiu twoje uleczenie,

Gdyż lekarstwa z doktory mało pomagają,

Niech me ręce i nogi twoję łaskę znają.

M. Białobrzski: *Do łaskawego Czytelnika*, w. 1–8, 11–16

Informacja o dolegliwościach, które istotnie nie ułatwiały pisarskiej pracy, mogły wzbudzać współczucie, ale i podziw dla determinacji mogińskiego opata. Białobrzski powrócił do tego wątku w zamykającym drugą część dzieła wierszu: *Dziękczynienie autora za skończoną „Postyllę” Panu Bogu w Trójcy jedynemu*:

Bądźże tobie, Chryste, chwała,

Cześć, wszechmocność, wieczna sława,

Żeśmy dokonali tego,

Ku chwale imienia twego.

Cośmy byli umyślili,

Tośmy całe wypełnili

Za twym, Panie, wspomózeniem,

W mdłym zdrowiu podpomożeniem.

M. Białobrzski: *Dziękczynienie autora...*, w. 1–8, s. [817]

Postilla orthodoxa... wraz z zalecającymi ją utworami pióra kamienieckiego biskupa i Trzecieckiego (podkreślmy – z nazwiskiem poety w formułach tytułowych wierszy na portrety króla i Białobrzeskiego) opuściła warsztat typograficzny Jana Januszowskiego latem 1581 roku – po 6 lipca część druga, po 11 sierpnia część pierwsza¹⁶. Przyszłość miała pokazać, że nie był to jednak jej ostateczny, „ramowy” kształt. Sprawę tę w następujący sposób sygnalizował twórca *Bibliografii polskiej*:

Notują także w *Postylli* mandat prymasa Karnkowskiego; list łaciński króla Stefana do autora datowany z Wilna 1582; [...] list polski królowej Anny do tegoż. Tego wszystkiego w egzemplarzu Bibl[ioteki] Jag[iellońskiej] nie ma, choć egzemplarz jest kompletny¹⁷.

¹⁶ Marcin Białobrzski podpisał list dedykacyjny umieszczony na czele pierwszej części postylli w dniu 11 sierpnia (k. [5]v), a w drugiej części na s. 816 czytamy: „Na cześć, na chwałę Panu Bogu wszechmogącemu i wiernym chrześcijanom na naukę, skończona jest postylla polska, a klasztorze mogińskim, lata od narodzenia Pańskiego 1581, dnia szóstego lipca”. Zob. też: *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich...*, s. 50.

¹⁷ K. ESTREICHER: *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 2 (13)..., s. 7.

W znanych mi egzemplarzach postylli, należących do zbiorów Biblioteki Śląskiej (sygn. 235228 III) i Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie (sygn. 1229 III cim.), znajdują się nie tylko wymienione przez Estreichera teksty, lecz także dokumenty zredagowane na polecenie ówczesnych biskupów: krakowskiego Piotra Myszkowskiego i wileńskiego Jerzego Radziwiłła. Fakt ten skłania do przypuszczenia, że po ponad roku od ukazania się książki Białobrzeskiego pod drukarską prasę trafiły zalecenia dla kaznodziejów i plebanów, sporządzone 13 września 1581 roku na wniosek Myszkowskiego, 17 listopada 1582 roku na życzenie prymasa Stanisława Karnkowskiego, wraz z wyciągiem z zarządzenia biskupa Radziwiłła oraz listami wystosowanymi do kamienieckiego biskupa przez Annę Jagiellonkę i przez Stefana Batorego. Wymienione teksty włączono do literackiej oprawy pierwszej części zbioru – ślady dokonywania ramowej „amplifikacji” możemy odnaleźć w kustoszach (*Postilla orthodoxa...* została zaopatrzona w kustosze stronicowe). Wówczas także złożono nowe karty tytułowe dla obu części zbioru i kartę z portretem Białobrzeskiego, czego efektem stały się: swoista ramowa „abrewiacja” – nazwisko Trzecieckiego zniknęło ze sformułowań tytułowych jego epigramatów na wizerunki Stefana Batorego i Marcina Białobrzeskiego¹⁸, a także kilkuwariantowa „substytucja” – znane dziś egzemplarze drugiej części postylli na odwrocie karty tytułowej zamiast wiersza wysławiającego herb Jerzego Radziwiłła zawierają stemmaty poświęcone albo Stanisławowi Karnkowskiemu¹⁹, albo Piotrowi Myszkowskiemu lub Łukaszowi Kościeleckiemu²⁰.

W ten sposób od końca 1582 roku postyllę Białobrzeskiego zalecały zarówno okolicznościowe teksty napisane przez autora książki i powołaną przezeń osobę (Trzecieckiego), jak i dokumenty oraz listy, które po włączeniu do literackiej ramy wydawniczej księgi homiletycznej – zapewne za zgodą autorów – zaczęły pełnić funkcje reklamowe. Piotr Myszkowski i Jerzy Radziwiłł²¹ zalecali proboszczom oraz wikarym wykorzystywanie dzieła Białobrzeskiego w praktyce kazno-

¹⁸ Zob. *In effigiem serenissimi ac bellicosissimi principis Stephani I, divina favente clementia Poloniae Regis et Magni Ducis Lituaniae etc. felicissimi, epigramma; In effigiem reverendissimi in Christo patris, domini Martini Bialobresii, Dei gratia camenecensis antistitis et abbatis clarae tumbae epigramma* w egzemplarzu Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. 1229 III cim.

¹⁹ Zob. egzemplarz przechowywany w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie.

²⁰ Zob. opis pięciu wariantów drugiej części postylli Białobrzeskiego w wydawnictwie: *Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie...*, s. 222–223. Dodajmy, że drukowane katalogi notują egzemplarze, w których na przykład znajduje się wizerunek i wiersz na herb Myszkowskiego oraz wiersz na portret Białobrzeskiego z nazwiskiem Trzecieckiego w sformułowaniu tytułowym.

²¹ Kustosz w brzmieniu: „Postilla” na stronie zawierającej zalecenia Myszkowskiego i Radziwiłła zdaje się wskazywać, że miała ona stanowić ostatni element pierwszej części dzieła i „zapowiadać” kartę tytułową drugiej części postylli.

dziejskiej²². Biskup krakowski we wrześniu 1581 roku ostrzegał podwładnych przed konsekwencjami nieokazania egzemplarza dzieła w czasie wizytowania parafii. Z kolei prymas Karnkowski w listopadzie 1582 roku pod groźbą sądu polecał nabycie postylli Białobrzeskiego tym duchownym, którzy dotąd nie weszli w posiadanie postylli Wągrowczyka²³. Trudno o jaśniej sformułowane „zalecenie” czytania homiletycznego zbioru, w istocie nakazujące zakup księgi.

Do zarekomendowania postylli wyzyskano też autorytet króla i królowej przez publikację listów, w których Anna Jagiellonka i Stefan Batory dziękowali za dostarczone im egzemplarze dzieła. Królowa, adresatka przypisań w czołowych dziełach kontrreformacyjnych, między innymi trzeciej części Wujkowej *Postylli katolickiej... „większej”* (1575) i pierwodruku *Żywotów świętych* (1579) Piotra Skargi²⁴, uczyniła to już 25 października 1581 roku:

Oddana jest nam wespół z listem od WM *Postilla*, przez WM dla wiernych chrześcijańskich ludzi Kościoła katolickiego napisana, polska. Którą, iżeś nas, WM, obesał, a w niej przodków naszych świątobliwych nie przepomniał, tedy jako to WM uczynił chwalebnie, tak za to WM barzo dziękujemy i z wielką to wdzięcznością od WM przyjmując, a tę *Postillę* często czytając, w niej się kochać, a WM za takie nieprzepominanie i za upominek, nad który nam WM wdzięczniejszego posłać nie mógł, barzo powinni być chcemy i dalibóg to WM za każdą okazję wszystkim dobrym a łaską i baczeniem swym królewskim nagradzać będziemy. Z tym żądamy WM od Pana Boga zdrowia ze wszystkim dobrym na czasy długie. Dan z Warszawy 25 *octobris* 1581. WM życzliwa Anna królowa polska²⁵.

²² Na dołączenie do edycji biskupich zaleceń zwracali uwagę dawniejsi autorzy. Zob. na przykład: I. CHODYNICKI: *Dykcjonarz uczonych Polaków, zawierający krótkie rysy ich życia, szczególnie wiadomość o ich pismach i krytyczny rozbiór ważniejszych dzieł niektórych. Porządkiem alfabetycznym*. T. 1: A–K. Lwów 1833, s. 17; Ks. Marcin Białobrzski. „Przyjaciel Ludu” 1836, T. 1, nr 25, s. 196; L. ŁĘTOWSKI: *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*. T. 2: *Biskupi krakowscy*. Kraków 1852, s. 24; T. ŚWIĘCKI: *Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski*. T. 1. Przejrzał w rękopisie, objaśnił i uzupełnił przypisami J. BARTOSZEWICZ. Warszawa 1858, s. 12.

²³ Por. *Litterae et mandata illustrissimorum et reverendissimorum in Christo Patrum D. Archiepiscopi Gnesnen[sis] et Episcoporum Craco[viensis] et Vilnen[sis] ad Dioecesanos de Postilla reverendissimi D. Episcopi Camenecensis* – w egzemplarzu Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie na karcie [6] *recto* i *verso* w części pierwszej postylli.

²⁴ Zob. A. SITKOWA, I. RAK: *Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi*. W: *Studia bibliologiczne*. T. 20: *Z życia książki. Ludzie, instytucje, konteksty. Prace dedykowane Profesorowi Leonardowi Ogiermanowi*. Red. A. TOKARSKA. Katowice 2015, s. 209–211.

²⁵ W egzemplarzu postylli Białobrzeskiego w zbiorach Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie *List królowej Jej M. polskiej do księdza biskupa kamienieckiego etc.* znajduje się na karcie [7]v.

Podziękowania od króla dotarły do Białobrzeskiego kilka miesięcy później, co, oczywiście, pozostało bez wpływu na kolejność ich umieszczenia w pierwszej części postylli²⁶. 10 stycznia 1582 roku Stefan Batory podpisał w Wilnie list, w którym wspominał okoliczności dostarczenia zadedykowanego mu zbioru kazań w obozie pod Pskowem²⁷. Wyraził też nadzieję, że praca Białobrzeskiego zachęci innych kaznodziejów do oddania drukarskiej prasie dzieł poświęconych obronie i krzewieniu religii katolickiej. Władca szedł w swej refleksji jak gdyby śladem postulatów Trzecieckiego, który podobną myśl zawarł w epigramie na temat utworów wydanych drukiem przez opata cystersów w Mogile.

Dodanie „pism i poleceń” biskupów oraz listów królewskich, zredagowanych między wrześniem 1581 (Myszkowski) a listopadem 1582 roku (Karnkowski)²⁸, do wydanej latem 1581 roku postylli, wydaje się godnym uwagi zabiegiem reklamowym. Trudno bowiem o lepszy sposób zalecenia rocznika kazań niż opublikowanie w nim nakazów przełożonych, obligujących duchowieństwo do nabywania księgi Białobrzeskiego oraz podziękowań „pierwszej pary”, która poświadczała lekturę zbioru i wskazywała płynące zeń korzyści.

Uwagę zwraca też usunięcie nazwiska Andrzeja Trzecieckiego z wydrukowanych na nowo kart z jego okolicznościowymi tekstami. Być może rolę odegrały w tym przypadku względy wyznaniowe, aczkolwiek Trzeciecki, który zajmował „wybitne i eksponowane stanowisko”²⁹ w obozie antykatolickim jako czołowy publicysta i działacz, miał „ochłonać” z kalwinizmu w latach panowania Stefana Batorego³⁰. Wówczas „z żarliwego bojownika o sprawę reformacji została już raczej tylko legenda”³¹, choć dodajmy, że w okresie najmocniejszego angażowania się w sprawy innowiercze miał on wielu przyjaciół między katolikami³². Jakiegokolwiek względy przesądziły o usunięciu nazwiska twórcy *Oratio pro Republica et rege* z dodrukowanych kart postylli, to nic nie stało na

²⁶ Łaciński list podpisany przez Stefana Batorego znajduje się w tymże egzemplarzu na karcie [7]r.

²⁷ Oblężenie Pskowa (rozpoczęte 24 sierpnia 1581) zakończyło się podpisaniem pokoju w Jamie Zapolskim (15 stycznia 1582). Stefan Batory wyjechał spod Pskowa 1 grudnia 1581 roku, zostawiając dowództwo Janowi Zamoyskiemu.

²⁸ I w tym przypadku kierowano się hierarchią nadawców, a nie chronologią – najpierw wydrukowano pismo prymasa Karnkowskiego, potem zalecenia biskupów Myszkowskiego i Radziwiłła.

²⁹ J. KRÓKOWSKI: *Andrzej Trzeciecki. Poeta – humanista i działacz reformacyjny*. Warszawa 1954, s. 32.

³⁰ Ibidem, s. 80.

³¹ Ibidem, s. 111.

³² Świadczy o tym między innymi grono pisarzy, których książki reklamował, w tym także sam Marcin Białobrzeski. Por. A. SITKOWA: *Książki „zalecane” przez Andrzeja Trzecieckiego*. W: *Zalecenia i przestrogi lekturowe (XVI–XX wiek)*. Red. M. JARCZYKOWA, A. BAJOR. Katowice 2012, s. 9–17.

przeszkodzie, aby Bartosz Paprocki w 1584 roku w *Herbach rycerstwa polskiego* amplifikował swój wywód o Białobrzeskich herbu Abdank łacińską, pochwalną biografią: *Reverendissimi in Christo patris domini Martini Bialobrzesci, episcopi Camenecen[sis] et abbatis Clarae Tumbae dignissimi, breve elogium per Andream Tricesium equitem polonum, secretarium regium, ad memoriam posteritatis conscriptum* – Krótka pochwała przewielebnego ojca w Chrystusie, pana Marcina Białobrzeskiego, biskupa kamienieckiego i godnego opata Mogiły, napisana przez Andrzeja Trzecieckiego ku pamięci potomności³³.

Postilla orthodoxa..., pomimo podjętych przez kaznodzieję prób jednania przychylności czytelnika za pomocą okolicznościowych rymów, pomimo nakazów i pochwał zawartych w wypowiedziach prymasa, biskupów, króla, królowej oraz Andrzeja Trzecieckiego, zakończyła swój wydawniczy żywot – w pełnym swoim kształcie – na pierwodruku³⁴. W opinii Jacka Sokolskiego: „wielka uczoność autora sprawiła, iż dzieło jego, pełne teologicznych zawłości, mogło trafić tylko do czytelników bardziej wykształconych”³⁵.

Większym zainteresowaniem niż *Postilla orthodoxa...* cieszył się i cieszy jeden z zalecających ją tekstów. Epigram napisany przez Trzecieckiego o „dziełach wydanych drukiem” przez Białobrzeskiego umieścił niebawem (w 1584 roku) Paprocki w *Herbach rycerstwa polskiego*³⁶, obok wspomnianej już biografii biskupa kamienieckiego. Tekst ten trafił także do *Hekatomtas* Szymona Starowolskiego³⁷

³³ B. PAPROCKI: *Herby rycerstwa polskiego*. Wyd. K.J. TUROWSKI. Kraków 1858, s. 223 (pierwodruk: Kraków 1584). Tekst ten przedrukował potem Szymon STAROWOLSKI: *Scriptorum Polonicorum Hekatomtas, seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae*. Venetiis 1627, s. 36–40. Zob. też: A. TRZECIESKI: *Dzieła wszystkie*. T. 1..., s. 453–455.

³⁴ Por. M. BIAŁOBRZESKI: *Wykład świętych Ewangelij niedzielnych i świąt uroczystych przez cały rok z Pisma Świętego i z doktorów Kościoła powszechnego z wielką pracą zebrany i ku nauce wiernych chrześcijańskich ludzi z pilnością napisany..., a teraz skrócony i na nowo do druku podany*. T. 1–2. Wilno 1838. Wznowienie to zostało skomentowane następująco w „Przyjacielu Ludu” 1846, nr 23, s. 178: „Z polecenia władzy diecezjalnej poczynił przed kilku laty ks. Innocenty Krzyszkowski odmiany w nowym wydaniu tejże *Postylli*; skrócił ją znacznie. Sposoby mówienia i wyrazy niektóre staroświeckie, dziś nieużywane, zmienił na nowsze powszechnie przyjęte, kilka homilij opuścił lub nowe dorobił. Takie wydania nie mogą zadowolnić miłośnika literatury, bo są odarte z barwy swojego wieku, którą właśnie stanowią sposoby wysłowienia, tyle znaczące dla filozoficznego badacza mowy naszej”.

³⁵ J. SOKOLSKI: *Postylla*. W: *Słownik literatury staropolskiej*. (Średniowiecze – Renesans – Barok). Red. T. MICHAŁOWSKA, przy udziale B. OTWINOWSKIEJ, E. SARNOWSKIEJ-TEMERIUŚ. Wrocław 1990, s. 660.

³⁶ B. PAPROCKI: *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 224.

³⁷ S. STAROWOLSKI: *Scriptorum Polonicorum Hekatomtas...*, s. 36–40. Tekst, niezależnie od translacji dokonanej przez Jerzego Krókowski (A. TRZECIESKI: *Dzieła wszystkie*. T. 1..., s. 452–455), przetłumaczył Jerzy Starnawski. Zob. S. STAROWOLSKI: *Setnik pisarzy polskich albo Pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich*. Przeł. i komentarzem opatrzył J. STARNAWSKI. Wstęp F. BIELAK, J. STARNAWSKI. Kraków 1970, s. 74–75.

i choć nazwisko Trzecieckiego zniknęło z nowych kart postylli, to przekazane przez niego informacje o znanych i nieznanach dziś pracach opata mogińskiego znajdowały się w dawnych i są obecne we współczesnych bibliografiach, literackich kompendiach oraz słownikach, zwykle wraz z personaliami autora epigramatu *de operibus... in lucem editis*³⁸.

Bibliografia podmiotowa*

BIAŁOBRZESKI M.: *Postilla orthodoxa, to jest wykład świętych Ewangelij niedzielnych i świąt uroczystych na cały rok... z Pisma Świętego i z doktorów Kościoła powszechnego z wielką pracą zebrany i ku nauce wiernych chrześcijańskich ludzi z pilnością napisany*. Cz. 1–2. Kraków 1581.

Bibliografia przedmiotowa

ADAMCZYK M.: *Białobrzesci Marcin*. W: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. T. 1. Warszawa 1984.

BIAŁOBRZESKI M.: *Wykład świętych Ewangelij niedzielnych i świąt uroczystych przez cały rok z Pisma Świętego i z doktorów Kościoła powszechnego z wielką pracą zebrany i ku nauce wiernych chrześcijańskich ludzi z pilnością napisany...*, a teraz skrócony i na nowo do druku podany. T. 1–2. Wilno 1838.

Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. [T.] 2: *Piśmiennictwo staropolskie. Hasła osobowe*: A–M. Red. R. POLLAK. Warszawa 1964.

BUDKA W.: *Białobrzesci Marcin*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 2. Kraków 1936.

CHODYNICKI I.: *Dykcjonarz uczonych Polaków, zawierający krótkie rysy ich życia, szczególnie wiadomość o ich pismach i krytyczny rozbiór ważniejszych dzieł niektórych*. Porządkiem alfabetycznym. T. 1: A–K. Lwów 1833.

DOMAŃSKI J.: *O dwu znaczeniach metafory pszczoły*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1997, T. 42.

Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. T. 1: *Małopolska*. Cz. 1: *Wiek XV–XVI*. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1983.

ESTREICHER K.: *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 2 (13). Kraków 1894.

Katalog druków XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. T. 2: B. Cz. 1: *Babrius–Biblia*. Oprac. T. KOMENDER, H. MIECZKOWSKA. Warszawa 1998.

Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej. T. 1: A–Ł. Red. M. MALICKI, E. ZWINOGRÓDZKA. Oprac. M. GOŁUSZKA [et al.]. Kraków 1992.

³⁸ Zob. na przykład: *Encyklopedia powszechna*. T. 3. Warszawa 1860, s. 392–393 (hasło: Białobrzesci (Marcin)); *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. [T.] 2: *Piśmiennictwo staropolskie. Hasła osobowe*: A–M. Red. R. POLLAK. Warszawa 1964, s. 23; M. ADAMCZYK: *Białobrzesci Marcin*. W: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. T. 1. Warszawa 1984, s. 69.

* Zapis Bibliografii podmiotowej zgodnie z decyzją Autorki artykułu.

- Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI. Z materiałów rejestracyjnych zebranych zespołowo pod kierunkiem K. ZATHEYA oprac. M. BOHONOS. Wrocław 1965.*
- KRÓKOWSKI J.: *Andrzej Trzeciecki. Poeta – humanista i działacz reformacyjny*. Warszawa 1954.
- Ks. Marcin Białobrzęski. „Przyjaciel Ludu” 1836, T. 1, nr 25.
- ŁĘTOWSKI L.: *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich. T. 2: Biskupi krakowscy*. Kraków 1852.
- MALESZYŃSKI D.C.: *Człowiek w tekście. Formy istnienia według literatury staropolskiej*. Poznań 2002.
- MALESZYŃSKI D.C.: *Pszczola – „archipoeta” (teoria mimesis w dawnej metaforze)*. W: *Mimesis w literaturze, kulturze i sztuce*. Red. Z. MITOSEK. Warszawa 1992.
- NITECKI P.: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*. Przedmowa H. GULBINOWICZ. Warszawa 2000.
- PAPROCKI B.: *Herby rycerstwa polskiego*. Wyd. K.J. TUROWSKI. Kraków 1858.
- SARNOWSKA-TEMERIUŚ E.: *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku*. W: E. SARNOWSKA-TEMERIUŚ, T. KOSTKIEWICZOWA: *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*. Wrocław 1990.
- SITKOWA A.: *Książki „zalecane” przez Andrzeja Trzecieckiego*. W: *Zalecenia i przestrogi lekturowe (XVI–XX wiek)*. Red. M. JARCZYKOWA, A. BAJOR. Katowice 2012.
- SITKOWA A.: *List dedykacyjny jako źródło informacji bibliograficznych (XVI–XVII w.)*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej. T. 1: (Stulecia XV–XVII)*. Red. P. BOREK, M. OLMA. Kraków 2011.
- SITKOWA A.: *Utwory wierszowane w katolickich zbiorach kazań z przełomu XVI i XVII wieku*. W: *Dzieło literackie i książka w kulturze. Studia i szkice ofiarowane Profesor Renardzie Ociecek w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Red. naukowa I. OPACKI, przy współudziale B. MAZURKOWEJ. Katowice 2002.
- SITKOWA A., RAK I.: *Anna Jagiellonka jako adresatka listów dedykacyjnych Jakuba Wujka i Piotra Skargi*. W: *Studia bibliologiczne. T. 20: Z życia książki. Ludzie, instytucje, konteksty. Prace dedykowane Profesorowi Leonardowi Ogiermanowi*. Red. A. TOKARSKA. Katowice 2015.
- SOKOLSKI J.: *Postylla*. W: *Słownik literatury staropolskiej. (Średniowiecze – Renesans – Barok)*. Red. T. MICHAŁOWSKA, przy udziale B. OTWINOWSKIEJ, E. SARNOWSKIEJ-TEMERIUŚ. Wrocław 1990.
- STAROWOLSKI S.: *Scriptorum Polonicorum Hekatontas, seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae*. Venetiis 1627.
- STAROWOLSKI S.: *Setnik pisarzy polskich albo Pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich*. Przeł. i komentarzem opatrzył J. STARNAWSKI. Wstęp F. BIELAK, J. STARNAWSKI. Kraków 1970.
- ŚWIĘCKI T.: *Historyczne pamiętki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski. T. 1. Przejrzał w rękopisie, objaśnił i uzupełnił przypisami J. BARTOSZEWICZ*. Warszawa 1858.
- TRZECIESKI A.: *Dzieła wszystkie. T. 1: Carmina. Wiersze łacińskie*. Oprac., przeł. i wstępem poprzedził J. KRÓKOWSKI. Wrocław 1958.

Anna Sitkowa

On Recommendatory Texts in a Postil by Marcin Białobrzski

Summary

This study aims at recreating the process of enriching the work by Marcin Białobrzski entitled *Postilla orthodoxa...* with recommendatory texts. A collection of sermons, Part One of which was published after August 11th and Part Two after July 6th, 1581, was prefaced, in its primary version, by occasional recommendatory pieces of writing by author himself (*Do łaskawego Czytelnika* [To a Benevolent Reader]; *Dziękczynienie autora za skończoną „Postyllę”...* [A Thanksgiving by the Author for the Completion of the “Postil”...]) as well as Latin epigrams by Andrzej Trzeciecki. The homiletic volume by the Cistercian abbot of Mogiła won the favour of the King Stefan Batory, his wife Anna Jagiellon, and the then Primate and bishops, who expressed their opinions in writing. The King’s letter and bishops recommendations written between September 13th and November 17th, 1582, were passed to printing press – which means: included into the literary framework of *Postilla orthodoxa...* – and so they began to perform the advertising functions. Also then, new title leaves were set, which today results in a few variants of preserved copies being available.

Anna Sitkowa

Sur les textes prescriptifs dans une *postilla* de Marcin Białobrzski

Résumé

L’objectif de l’article est de reconstruire le procédé relatif à l’enrichissement de l’ouvrage de Marcin Białobrzski *Postilla orthodoxa...* en textes prescriptifs. Le recueil de sermons, dont la première partie est parue après le 11 août et la seconde après le 6 juillet 1581, recommandait en version originale les textes de l’auteur (*Do łaskawego Czytelnika* / Au Lecteur bienveillant ; *Dziękczynienie autora za skończoną „Postyllę”...* / Remerciements de l’auteur pour la « *Postilla* » achevée...) et des épigrammes latines d’Andrzej Trzeciecki. Le livre homilétique de l’abbé cistercien à Mogiła a été reconnu par Étienne Báthory, Anna Jagellon ainsi que par le primat d’alors et les évêques qui ont exprimé leurs opinions par écrit. Les lettres royales et les prescriptions épiscopales, rédigées entre le 13 septembre 1581 et 17 novembre 1582, ont été imprimées et – incorporées au cadre littéraire de *Postilla orthodoxa...* – ont commencé à exercer une fonction publicitaire. À ce moment-là, on a rassemblé aussi de nouvelles pages de titre, ce qui fait que les exemplaires de l’ouvrage conservés jusqu’à nos jours représentent quelques variantes de leur édition.